

Қазтұтынуодағының Қарағанды университетінің
БД051000 «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығының
докторанты Тапенова Гульнур Сағатовнаның философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін ұсынылған
«Білімдер экономикасын қалыптастыру жағдайында
жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару» тақырыбындағы
диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Әлем дамуының жаңа сатысындағы Қазақстанның дамуы ғылым мен инновацияның, әлеуметтік-экономикалық өрлеудің маңызды факторына айналған экономиканың жаңа моделі білімдер экономикасына негізделеді. Экономикалық өсім мен бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізуде білімдерді жаңғырту, оның инновациялық өнім мен қызметке айналдыру және таратудың тиімді тетігінсіз мүмкін емес. Білім адами қызметтің қандай саласы болмасын дамуы мүмкін емес адамзаттың дамуының негізін қалаушы элементке айналды. Осылайша, әлемде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық үрдістер адамзаттың өмірлік ұстанымдарын өзгертіп, экономикалық жүйедегі білімнің рөліне жаңаша көзқарас қалыптастырды. Соңғы отызжылдықта біз ұлттық экономикалардың қарқынды дамуы мен құлдырауының, экономикалық дағдарыстардың, біртұтас әлемдік экономикалық кеңістіктің қалыптасуының, қызмет саласының үлесінің артуының, пандемияның әлемге әкелген салдарының, цифрлық технологиялардың дамуының куәгері болдық. Жоғары қарқынмен ақпараттың артуы белең алған заманда білімдер заманауи ұйымдардың басты ресурсына және оның тиімді қызмет етуінің кілтіне айналған [1].

Мемлекеттік стратегиялық бағдарламаларда ел экономикасының өркендеуінде білімдер экономикасына бейімделген жоғары білім беру жүйесін қалыптастырудың маңыздылығы айқындалған. Президенттің «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына жолдауында «білім берудің мектепке дейінгіден бастап жоғары білімге дейінгі барлық деңгейлерін түбегейлі жаңғыртуға бағытталған» саясатты жүзеге асыру міндеті қойылған.

Жоғары және жоғары білімнен кейінгі оқу саласындағы басты міндеттердің бірі «бәсекеге қабілетті кадрларды сапалы даярлауды қамтамасыз ету» болып табылған жоғары білім беру жүйесіндегі мемлекеттік саясатты қалыптастырудың тағы бір маңызды стратегиялық құжаттардың бірі «2016-2019 жылдарға арналған ҚР БҒДМБ» болған. Аталған бағдарламаға сәйкес, әлемдік рейтингтерде жоғары оқу орындарының саны мен қолданбалы ғылыми-зерттеу жұмыстарының жалпы санындағы коммерцияландырылған жобалардың үлесін арттыру үшін мақсатты индикаторлар қатары жүзеге асырыла бастаған.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылы 2 қыркүйегінде жарияланған Қазақстан халқына «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» жолдауында ««Білім

экономикасы», еңбек өнімділігін арттыру, инновацияны дамыту, жасанды интеллекті жаһандық дамудың негізгі факторларына айналғандығына» бірнеше мәрте екпін жасады [2]. Бүгінде «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы» бекітіліп, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімге қолжетімділікті кеңейту, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің мазмұнын жаңғырту, бәсекеге қабілеттілігін арттыру, жоғары оқу орындарында басқару жүйесін жетілдіру және жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімді интернационалдандыру басты тұжырымдамаларының бірі «Білім экономикасы үшін жоғары білікті кадрлар даярлау» негізіне салынған [3].

Мемлекеттік бағдарламалардың орнына Қазақстандық жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыруды алдына басты міндеті етіп отырған «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы келді. Бұл жобаның аясында халықаралық білім беру бағдарламаларын, шетелдік әріптестермен академиялық алмасуларды іске асыратын жоғары оқу орындарының үлесін, оқытушылық қызметке тартылған шетелдік сарапшылардың саны және жетекші шетелдік жоғары оқу орындарының филиалдарының санын арттыру нәтижелік көрсеткіштерінің қатарында жүзеге асыру көзделген.

Қазіргі таңда Қазақстанның алдында білім мен ғылымның үйлесуі мен оның нәтижелігін арттыру негізінде ұлттық стратегияны жүзеге асыру арқылы жаңа жағдайдағы экономикалық даму, білімдер экономикасына толыққанды өту міндеті тұр. Осыған орай, әлеуметтік-экономикалық және технологиялық өрлеуге қол жеткізуде жоғары білім беру жүйесін модернизациялау мақсатында ғылыми-инновациялық салада мемлекеттің рөлі артып, тиімді саясатты жүргізу өзекті болып отыр. Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесін реформасын соңғы онжылдықта болып жатқан өзгерістер мен тенденциялар талап етеді. Атап айтсақ, еңбек нарығы мен жоғары білімді мамандарды даярлау бағдарламаларының арасындағы теңгерімсіздік, білімдер және технология нарығындағы бәсекенің артуы, заманауи жоғары оқу орындарының білім беру және ғылымның тек алдыңғы қатарлы орталықтары емес нарыққа бәсекеге қабілетті өнім шығару жолымен ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерциаландыруға бағытталу қажеттілігін түсіну, цифрлық технологиялардың дамуы, әлемнің алпауыт білім беру платформаларының әлем нарығын жаулауы және жоғары білім беру жүйесінің заман талаптарына сай болуы үшін мемлекеттік тиімді саясат қалыптастыруды басты назарға алып отыр. Жоғары білім және ғылым жүйесіндегі мемлекеттік заңнамалық бастамалар мен іс-шаралар кешенімен анықталатын мемлекеттік инновациялық саясаттың басты бағыттары жоғары оқу орындарының инновациялық әлеуетін дамыту үшін жағдай жасау, жоғары білім субъектілерінің инновациялық қызметіне инвестициялар мен мемлекеттік қолдауды арттыру, жоғары оқу орындарының тиімді қызмет етуі мақсатында экономикалық жағдайларды өзгертіп, дербестікті кеңейту және қатаң бақылаудан тәуекелдерді басқаруға өту болып табылады.

Жоғары білім беру жүйесінің инновациялық әлеуетінің артуы ел экономикасын сапалы өзгеруінің, ұлттың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуының, әлемдік нарықта жетекші орынды иеленіп, бәсекеге қабілеттілігінің артуының кепілі деп білеміз. Осыған орай, «білімдер экономикасы» туралы теориялық көзқарастың негізгі ережелерінің дамуы мен жоғары білім беру жүйесінің инновациялық әлеуетінің қалыптасуындағы тиімді мемлекеттік басқару заманауи экономикада өзектілігі жоғары.

Диссертацияның **ғылыми мәселесі** Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінің білімдер экономикасының қалыптасу сатысындағы мемлекеттік басқарудың жеткілікті жүзеге асырылмауы мен білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесінде саясаттың әлсіз жүргізілуі

Мәселенің ғылыми зерттелу дәрежесі.

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру Р. Акофф, И. Ансофф, О.С. Виханский, Д. Гордон, П. Друкер, В.П. Колесов, В.Л.Макаров, И.В. Макарова, Б.З. Мильнер сынды алыс және жақын шетелдік ғалымдардың өкілдерінің зерттеу жұмыстары арналған. Жоғары білім беру жүйесін басқарудың теориясы және әдіснамасының дамуының зерттелуіне алыс шетелдің ғалымдары А. Смит, Дж.Б. Бакхаус, Г. Беккер, Э. Вален, К.Е. Вейк, Г. Винстон, К.И. Волпин, Д. Гарвин, А. Даймонд, Х.Г. Джонсон, П. ДиМаджиои және т.б. зор үлес қосты.

Білім беру жүйесінің әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде зерттелуге И.И. Катанаев Б. Малиновскийдің, Ч.Фридман және Б.А. Лундвал, Г.Е. Зборовский, Дж. С. Милль, Э.Гидденс, Л.А.Микешин, Ф.Э.Шереги, Р.Будон, П.Бурдые, Дж. Коулмана, К.Дженкса, С.Боулза, Г.Гинтеса және отандық ғалымдар А.Б.Айтбембетова, Ж.К.Дюсебаева, М. Тулегенова, З.Валиханова еңбектері арналған. Экономикалық өсімнің негізгі көзіне айналған білім мен инновацияның дамуының жаңа сатысы ретінде білімдер экономикасы Д. Белл, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, И. Масуд, Ф. Махлуп, Т. Сакайя, К.Смит, Х. Такеучи, Э. Тоффлер, Ф. Хайек және өзгелері сияқты шетелдік авторлардың еңбектерінде терең зерттелген.

Жоғары оқу орындарын басқарудың түрлі мәселелері жақын шетел ғалымдарының П.С. Аветисян, Б.В. Агранович, А.Н. Асаул, Р.А. Бадамшин, В.И. Байденко, Е.С. Бирюков, Е. Водичев, Л.Л. Ворошилова, Г.Э. Галикян, В.С. Галстян, Т.И. Густомясова және өзгелерінің зерттеулерінде қарастырылды.

Сонымен қатар, жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды зерттеуге бірқатар Отандық ғалымдардың еңбектері арналған, мұндай зерттеулер келесідей ғалым-экономистердің еңбектерінде қарастырылған: С.М. Омирбаев, Ш.Т. Шаяхметова, Ж.Е. А.Б. Айтбембетова, Ж.К. Дюсебаева, М. Тулегенова, З. Валиханова А.И. Монобаева, К.А. Жакенова, Б. Т.Жумагулов, Ж.А. Кулекеев, А.А. Кайгородцев, Ю.В. А.Е Мамбетказиев,

А.Б. Айтбембеова, Е.К. Сагадиев, А.К. Кусаинов, С.Зиманов, Ш.А. Есимова, Б.К., Ж.Адилов, А.Б.Айтбембетова, К.К. Бердимуратова, және өзгелері.

Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың түрлі аспектілерін зерттеуге арналған отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінің көптігіне қарамастан, білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесінің дамуы мен оны мемлекеттік басқару әлі де зерттеуді қажет етеді. Бұл жағдай диссертациялық зерттеудің тақырыбын таңдауға, мақсат және міндеттерді нақтылауға негіз болды.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасында білімдер экономикасының қалыптасуы жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін келесідей **ғылыми міндеттерді** шешу қажеттілігі туындайды:

- Білім беру жүйесінің әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде зерттеу;

- Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару ерекшеліктерінің негізгі бағыттарын және білім беру жүйесін басқарудың критерийлері мен көрсеткіштерін анықтау;

- Жақын және алыс шетелдердегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тәжірибесін зерделеу;

- Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесінің жағдайы мен даму қарқынын талдау;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарының нәтижелілігіне талдау жасау;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруға әлеуметтік диагностика жасау;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдірудің ұйымдастырушылық механизмдерін анықтау;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандырылуын талдау;

- Жоғары білім беру жүйесін цифрландыруды зерттеу.

Зерттеу объектісі - білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару болып табылады.

Зерттеу пәні білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың әдіснамалық құралдарының жиынтығы.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық базасы білімдер экономикасының қалыптасу сатысында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, теориялық-әдістемелік әзірлемелері мен өзекті жариялымдар болып табылады.

Зерттеу әдістері: таңдалған тақырыптың ерекшелігі сипаттау, институционалды талдау, жүйелік талдау, статистикалық мәліметтер

негізінде экономикалық талдау, салыстырмалы және динамикалық талдау қағидаларының, интегралдық талдау, әлеуметтік диагностика пайдаланылуын анықтады.

Зерттеудің **эмпирикалық базасын** ҚР-ның Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми статистикалық деректерінің нәтижелері, ҚР Білім және ғылым министрлігінің, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің, ҚР Ұлттық экономика министрлігінің, ҚР Әділет министрлігінің Заңнама және құқықтық ақпарат институтының ресми сайттарында жарияланған материалдар құрады. Жұмыста екі кезеңде жүргізілген Қарағанды қаласының жоғары оқу орындарының жетекші мамандары, профессорлық оқытушылар құрамы және жоғары оқудан кейінгі білім алу бағдарламасы бойынша білім алушыларға жүргізілген әлеуметтік сауалнама нәтижелері құрады.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы. Осы диссертациялық зерттеудің негізгі қорытындысы ғылыми жаңалығы бар келесідей нәтижелер болып табылады:

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудағы білімдер экономикасының ұғымдық-категориялық дамуындағы «Білімдер экономикасы» ұғымына авторлық түсініктеме және білімдер экономикасының қалыптасуы жағдайындағы жоғары білім берудің дамуының құрылымдық-логикалық сызбасы;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарының нәтижелілігінің интегралдық талдауы;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды ұйымдастырушылық механизмдері жетілдіру;

- Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандырылуын жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды;

- Жоғары білім беруді цифрландыруды жетілдіру аясында ұсыныстар әзірленді.

Қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдар:

1) «Білімдер экономикасы» ұғымын зерттеудің ғылыми тәсілдері мен сыни тұрғыда талдау негізінде аталған ұғым авторлық толықтырылды және нақтыланды, сонымен қатар, жоғары білім берудің дамуы мен білімдер экономикасының қалыптасуы арасындағы байланыстың құрылымдық-логикалық сызбасы ұсынылды;

2) Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдарының нәтижелілігін «2016-2019 жылдарға арналған ҚР БҒДМБ» негізінде интегралдық әдіс бойынша бағалауы жүргізіліп, апробацияланды және Мемлекеттік бағдарламалардың Ұлттық жобаларға трансформациясы көрсетілді;

3) Жоғары білім берудің әлеуметтік диагностикасы негізінде эмпирикалық талдау жасалып, жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың ұйымдастырушылық механизмдерін жетілдіру бойынша ұсыныстар қатары жасалды;

4) Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандырылуын жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды;

5) Жоғары білім беруді цифрландыруды жетілдіру аясында «цифрлық университет» тұжырымдамалық негізі әзірленді.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды талдау, бағалау және зерттеу барысында алынған нәтижелер зерттеу аланындағы болып жатқан үрдістерге тәуелсіз баға беруіне орай, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігімен стратегиялық бағдарламалық құжаттарды әзірлеу барысында қолданысқа ие.

Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нәтижелілігін талдау барысында икемделген интегралдық бағалау әдісі ҚР Ғылым және жоғары білім, ҚР Оқу-ағарту министрлігі бағдарламалық құжаттардың ағымдық және қорытынды нәтижелерін бағалауда қолданысқа ие.

Сонымен қатар, білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды оңтайландыру жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару саясатын жүзеге асыру барысында мемлекеттік стратегиялық бағдарламаларды әзірлеу, нәтижелілігін бағалау және өңдеуде мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары мен мемлекеттік бағдарламаларды өңдеу мен бағалауды, жетілдіруден тұрады.

Диссертациялық зерттеу нәтижелері білім беру бағдарламаларын әзірлеуде, жоғары оқу орындарында «Білім беруді мемлекеттік басқару», «Білім берудегі психология және менеджмент» және «Әлеуметтік мемлекет» т.с.с пәндер бойынша дәрістер оқу барысында қолданылуы мүмкін.

Диссертация нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері 13 ғылыми еңбекте жарияланды, оның ішінде Scopus мәліметтер базасына енген ғылыми журналдарда 3 мақала, ҚР БҒЖМ БҒССҚК ұсынған журналдарда 3 мақала, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциялар материалдарында 6 мақала, халықаралық форум материалдарында 1 мақала жарияланды. Мақалалар ғылыми кеңесшілермен бірге жарияланды.

Диссертациялық зерттеу нәтижелері ҚР Білім және ғылым министрлігінің Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру департаментінде апробациядан өткен (Қосымша А).

Диссертацияның құрылымы. Зерттеу жұмысы 161 бетті құрайтын кіріспе, тоғыз бөлімнен тұратын үш тараудан, қорытынды, 210 пайдаланылған қайнар көздер тізімінен, нормативтік сілтемелер мен белгілеулер мен қысқартулардан, 43 суреттен, 9 кестеден және 10 қосымшадан тұрады.

Диссертацияның бірінші тарауында. Соңғы жылдары Қазақстан экономикасы соңғы жетістіктеріне сүйене алмайтындығы айдан анық. Бүгінгі таңда шикізаттық тәуелділік сақталу барысында толыққанды әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамсыздандыру мүмкін емес. Қалыптасқан жағдайдан шығудың бір ғана жолы білім және ғылымды дамыту арқылы экономиканы жаңғырту қажет екендігін түсінетін кез келді. Осы орайда,

мемлекет өмір сүрудің барлық салаларында инновацияларға негізделген жаңа алға бастайтын жаңғыртудың бірқатар сұлбаларын ұсынды. Бүгін Қазақстандық ғылыми қоғамдастықта инновацияның сапасы, оның бағыттары туралы, инновациялық әлеуеттің тиімділігі мен жүзеге асырылуының формалары мен әдістері туралы белсенді пікірталас жүруде. Мұндай инновациялық әлеует экономиканы, саясатты, әлеуметтік-мәдени саланы жаңғыртып және жаңартып қана қоймай, білімге негізделген жаңа экономиканы қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Білім беру жүйесі әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде зерттеу негізінде адами капиталдың негізгі құраушысы болып табылатын білім беру жүйесінің әлеуметтік институт және мемлекеттік басқару объектісі ретінде терең зерделенді. Көптеген ғалымдар арасында адами капиталға инвестиция жұмсау ел экономикасының экономикалық әлеуетін және тұлғаның болашақта табыс табуға бағытталған білімінің экономикалық нәтижесін анықтау құралы ретінде әрбір қоғамда басымдылыққа ие болуы қажет деген тұжырымдама қалыптасқан. Бұл ретте адами капиталдың дамуы елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдаймен үйлесуімен қатар, құқықтық реттелуі қажет делінген. Осылайша «білім беру» ұғымына берілген тұжырымдамалардың түрлі аспектілерін ажырату оны түрлі көзқарастар және жүйелік тәсілдеме тарапынан зерттелді. Зерттеу барысында ғалымдармен білім беру ұғымына берілген анықтамалар мен тұжырымдамаларды қорытындылай келе білім беру – бұл білім алу, тәрбие берудің органикалық біртұтастығы, тұлғаның дамуы мен ұрпақтан-ұрпаққа материалдық және рухани мәдениеттің берілуінің үрдісін жүзеге асыратын әлеуметтік институт деген қорытындыға келдік. Білім берудің әлеуметтік институты біріншіден, әлеуетті өзге қоғамдық институттарға әсер ету арқылы тұрақтандырудың, әлеуметтік рөл үлгісіне әлеуеттік топ мүшелерінің іс-әрекетін сәйкестендіретін, білім жүйесінің қауымдастығын қалыптастарын, білім алушылар, оқытушылық құрамынан құрылатын қоғамдық, екіншіден, әлеуеттің әлеуметтік-кәсіби құрамының құрылу бағытында қалыптастырушылық қызметі экономикалық, үшіншіден, әлеуеттің құрамын өзгерту және жаңғыртуды, оның мүшелерінің әлеуметтік ұтқырлығын ынталандыру және тұлғалық әлеуетті қалыптастыратын әлеуметтік, төртіншіден, жеке тұлға өзінің шығармашылық қызметінде қолдана алатын, білім беру деңгейін құрудың, мәдени құндылықтарды таратудан, әлеуеттің түрлі топтары арасында материалдық және материалдық емес мәдениетті дамытудан және қоғамның тұлғалық «өзегін» қалыптастыратын мәдени қызметтерді қамтиды деп тұжырымдалды.

Білімдер экономикасының қалыптасу кезеңінде жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Ғылымды тікелей өндіріс күшіне айналдыру яғни білімге негізделген экономикаға көшу, білімдер тұтас ұлттық экономиканың экономикалық өсімі және еңбек өнімділігін арттыру көзі болып табылатын заманауи қоғамның маңызды өндірістік ресурсына айналуға. Білімге негізделген экономика жағдайында білім берудің қоғамдағы рөлінің және оның формасы мен

мазмұнының өзгеруіне орай оны экономикалық категория ретінде анықтап, формасы мен мазмұнының дамуын қадағалау қажеттілігі туындайды. Осы орайда, заманауи қоғамда халықаралық серіктестіктің жаһандық күн тәртібіне айналып, бүкіл әлем бойынша «knowledge economy» алға жылжыту идеясы кең етек алуда. Аталған үрдіс барысында бүкіләлемдік серіктестік бір жалпы кәсіби тілді қалыптастыру және игеруіне орай ұлттық терминология және түсініктеме аппаратының категория және ұғымдардың сәйкестігі болуы қажет деп білеміз. Білімдер экономикасы заманауи қоғамда капиталға айналып отырған кодификацияланған білім және ақпараттық технологиялардың дамуының негізгі түрткісі болып табылады. Жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып «білімдер экономикасы» ұғымына «*Білімдер экономикасы* – бұл инновация енгізудің белсенділігінің деңгейінің артуымен парапар адами фактордың дамуы көрініс табатын экономика, өмір бойы білім алу нәтижесінде қалыптасатын, жұмыс күшінің дара өндірісі, тұтынылуы және сапасының сипаты, яғни білімдер экономикасы білім және ғылымның дамуы ғана емес, сонымен қатар жалпы адами капиталдың дамуын негіздейтін күрделі құрылым және бұл білімдерді ұрпақтан ұрпаққа беру және білім алмасу арқылы артатын мемлекеттің инновациялық әлеуеті», - деп авторлық толықтырулар мен нақтылаулар берілді.

Жоғары білім берудің дамуы мен білімдер экономикасының қалыптасуы арасындағы байланыстың құрылымдық-логикалық сызбасы ұсынылды. Аталған сызбаға сәйкес, білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін модернизациялау, жоғары білім беруді масштабтау негізінде жоғары білім берудің массовизациясы және білім алушылар санының артуы, өмір бойы білім алу, білім берудің түрлі деңгейлерімен халықтың қамтылу деңгейінің жиынтығы жұмыс күшінің білім деңгейінің артуына әкеліп, академиялық серіктестіктің коммерциялық түрінің және жоғары білім берудің қашықтықтан білім беру бағдарламалары мен курстарының туындауына әкелді. Сонымен қатар, білімдер экономикасының жаһандану салдарынан білім беруді әртараптандыру, жоғары білім берудің интернационаландырылуы, білікті жұмыс күшіне сұраныстың артуы, әлемдік еңбек нарығының қалыптасуының серпілісі және жоғары білім беру индексінің артуына әкелді. Сөзсіз, аталған салдар жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша реформалауға әкелді.

Шетелдік тәжірибені талдау батыс елдерінде жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың орталықсыздандыру байқалатынын көрсетеді, ол мемлекеттің рөлін трансформациялаудан, басқарушы функцияларды жергілікті билік органдарына, мемлекеттік емес (коммерциялық) және қоғамдық ұйымдарға беруден көрінеді. Бұл тәсіл мемлекеттік және жергілікті басқару органдарын, жоғары оқу орындарын, қоғамдық ұйымдарды және азаматтық қоғамның басқа да институттарын қоса алғанда, нарық субъектілерінің желілік өзара іс-қимылына негізделген. Бұл ретте мемлекетті реттеудің желілік құрылымында үйлестіруші рөл атқарады және оның функциялары жалпы білім беру стратегиясын әзірлеуге

және серіктестік қатынастар субъектілерінің өзара іс-қимылы үшін құқықтық жағдайларды қамтамасыз етуге негізделеді.

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында ҚР жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару **екінші тарауында** Қазақстан Республикасында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың қазіргі таңдағы жағдайы мен даму қарқынында ауқымды серпіліс көрініс табуда. Яғни, жаңа білім беру жүйесінің, білім беру бағдарламалары мен стандарттарының жиынтығы, білім беру ұйымдары мен органдарының желілері, сонымен қатар білімдер экономикасының қалыптасуына бағытталған жүйенің қызмет етуін анықтаушы принциптер кешені қалыптасуда. Қандай да болмасын мемлекетте жоғары білім беру жүйесі елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси құрылысымен, мәдени-тарихи, ұлттық ерекшеліктерімен анықталады. Жоғары білімге қоятын қоғам талаптары мемлекеттің білім беру саясатының принциптер жүйесінде көрініс табуда. Соңғы жылдары Қазақстанда білімдер экономикасының қалыптасуы барысында мемлекет тарапынан заңнамалық базаны қайта жаңғырту, жоғары білім беру және инновациялық даму бағдарламалары жасалып, ғылыми зерттеу институттары мен технопарктерін құру, жоғары оқу орындарына академиялық бостандық беру, ғылыми зерттеу университеттерін құру сияқты қадамдар жасалған. Білімдер экономикасының қалыптасу сатысында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару құралдары тиімді басқару жолындағы жаңа менеджмент концепциясы бағытындағы білім беру жүйесіндегі реформалар болды.

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың құралдарының нәтижелілігіне талдау жасалып, яғни «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының» интегралдық талдау нәтижесінде ұсыныстар жасалды. Біз аталған бағдарламаның тиімділігін толық сипаттайтын интегралдық талдау арқылы жоғары білім және ғылым саласындағы бағыттарына талдау жасадық. Жоғары білімді басқару позициясынан 4 -ші стратегиялық бағыт Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім және 5-ші стратегиялық бағыт Ғылым бағытының мәлімденген нәтижелерге қол жеткізу дәрежесі бағдарламаның әлеуметтік - экономикалық даму артықшылықтарына сәйкестігі, ресурстарды пайдаланудың нақты және жоспарланған көлемінің сәйкестік дәрежесі және алдыңғы екі қадамда алынған ақпарат негізінде интегралдық бағалауы жүргізілген. Сонымен қатар, білім және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламаларының қазіргі таңда жүзеге асырып жатқан білімді ұлт ұлттық жобасымен салыстырмалы талдауы жасалды. Бұл талдау аталған жобаның мемлекеттік бағдарламадан бірқатар айырмашылығын анықтауға мүмкіндік берді. Яғни, мемлекеттік бағдарлама білім беру жүйесіндегі саяси, заңнамалық және әлеуметтік аспектілердің барлығын қамтыса, ал Ұлттық жобаның бағыты тар болып келеді. Басқаша айтсақ, ол білім беру жүйесіндегі нақты мәселелерді шешуге бағытталған. Айта кететін жайт, Ұлттық жоба Мемлекеттік бағдарламамен негізгі параметрлері бойынша етене түйіседі және Ұлттық жобада бағдарламаның

маңызды міндеттері мен іс-шаралары енгізілген. Бұл жағдай тек аталған құжаттардың атауы мен дәрежесін ғана ауыстырғанмен іспеттес

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың дамуын тежеуші факторлар әлеуметтік диагностикасы барысында анықталды. Әлеуметтік диагностика барысында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқару реформаларының нәтижелілігі, елдегі жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың тиімділігі және ЖОО академиялық дербестігіне байланысты сауалдау нәтижелері аса назар аударды. Осылайша, ЖОО академиялық дербестік деңгейі мемлекеттік басқару жүйесіне, сәкесінше жоғары білім беру сапасына еселі.

Білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында қазақстан республикасының жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру үшінші тарауында жоғары білім беру жүйесінің басқару үрдісін жетілдіруді қарастыра отырып, жетілген жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды қалыптастыру және білімдер экономикасының жағдайында жоғары оқу орындарының қызметінің сапасын арттыру үшін жаңа-заманауи тәсілдерді әзірлеу мемлекеттің бірінші кезектегі міндеті болып отыр. Осылайша, әлеуметтік диагностикалау, ҚР-ның ЖОО-ның дербестік бойынша мемлекеттік басқару механизмдерінің қатарын зерттеу нәтижесінде жоғары білім беруді басқарудың икемді мемлекеттік басқару жүйесінің үлгілік сызбасын ұсынуға негіз болды. Аталған сызба қазіргі таңда оңтайландырылған тәуекелдер бойынша мемлекеттік бақылау бойынша жоғары оқу орындарының дербестігін одан әрі кеңейтуге және ынталандыру тетіктерін іске қосуға мүмкіндік береді

Жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқарудың нормативтік-құқықтық қамсыздандыруын жетілдіру аясында білімдер экономикасының қалыптасу жағдайындағы жоғары білім беру жүйесін реформалау мемлекеттік деңгейде реформасы ҚР «Білім туралы» заңының толықтырулар мен өзгертулер енгізілу динамикасы толыққанды зерделенді. Жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сәйкес ҚР-ның «Білім туралы» заңына өзгертулер мен толықтырулар енгізу ұсынылды, яғни жоғары оқу орындарының дербестігі кеңейту және нақтылау мақсатында білім беру ұйымдарын аккредиттеу бойынша өзгертулер мен толықтырулар енгізу ұсынылды. Ағымдағы заңнамаға ұсынылып отырған өзгерістер мен толықтырулар жоғары білім беруді икемді мемлекеттік басқару жүйесінің ЖОО ынталандыру тетіктерін белсендендіруге зор үлесін қосады.

Жоғары білім беру жүйесінің цифрлық шынайылық жағдайында дамуы және оқу барысын цифрландыру мүмкіндігі жоғары білім беруді цифрландырудың жаңа өсімінің көкжиегіне айналып отыр. Цифрлық университеттің тұжырымдамалық жобасын әзірлеу арқылы және әлемдік алпауыт білім беру платформаларын зерттеу негізінде Қазақстандық жоғары білім беру жүйесін цифрландыру бойынша ұсыныстар жасалды. Аталған тұжырымдамаға сәйкес, төрт негізгі аспекті инновациялық экожүйесін қалыптастыру, білім беру бағдарламаларын цифрландыру, цифрлық

инфрақұрылымға өту, адами капиталды дамыту және үш модульдің университеттің бизнес үрдістерін бақылау, Paper-free принципін жүзеге асыру, университеттің мобильдік инфрақұрылымының және бір терезе жүйесінің толыққанды жүзеге асырылуына мүмкіндік туады. Аталған тұжырымдаманың толыққанды жүзеге асырылуы жоғары және жоғары оқу орынан кейінгі білім беру ұйымдарының тәуекелдер дәрежесін бағалау критерийінің аясындағы ЖОО-дың миссиясы, стратегия құндылықтар, бюджет және жауапкершілігінің толыққанды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Осылайша ЖОО-дың жүйесін автоматтандыру қазіргі таңда жоғары білім беру жүйесінің алдында тұрған міндеттерді шешіп қана қоймай, ЖОО ҚР ҒЖБМ ақпараттық мәліметтер базасына интеграциясының кепілі деп білеміз.

Талдау нәтижелеріне сәйкес, білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында тиімді жоғары білім беру жүйесін әлемдік тенденцияларға сәйкес мемлекеттік басқарудың бағдарлануының қажеттілігінің маңыздылығын дәлелдеді. Осыған орай, аталған ғылыми жұмыс аясында білімдер экономикасының қалыптасу жағдайында жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша жүйелі тәсілдер әзірленді.